

РИТОРИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОРЯДКУ СЛІВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНОМОВНИХ ТА АНГЛОМОВНИХ НОВИНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ

THE RHETORICAL POTENTIAL OF WORD ORDER IN THE TEXTS OF UKRAINIAN AND ENGLISH NEWS MESSAGES

Ярова А.Г.,

orcid.org/0000-0003-3590-0490

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету*

Степчук Ю.П.,

orcid.org/0000-0002-2825-2299

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

Статтю присвячено виявленню риторичного потенціалу порядку слів у текстах українсько- та англійськомовних новинних повідомлень. Актуальність дослідження полягає у вивченні особливостей мовної презентації текстів новин та «людського чинника», що виявляється в мовних механізмах експресивності. У статті зазначено, що на риторичному рівні експресія текстів новин представлена порядком слів, який оптимізує комунікацію та забезпечує високий вплив інформації на реципієнта. Доведено, що продуценти новинних повідомлень вдало екстраполюють риторичні постулати на тексти новин. При побудові новин автори спираються на риторичні етапи – інвенцію, диспозицію та елокуцію. На релевантному для цього дослідження етапі диспозиції автори новинних текстів послуговуються висуненням, яке трактується як наявність у тексті формальних ознак, що фокусують увагу читача на деяких рисах тексту і встановлюють смислові зв'язки між елементами різних рівнів або дистантними елементами одного рівня. Об'єктом дослідження є тексти новинних повідомлень, а предметом – риторичні параметри порядку слів у текстах новин. Матеріалом дослідження послуговували тексти українсько- та англійськомовних новин, відібраних шляхом суцільної вибірки. Мета дослідження – проаналізувати риторичну специфіку порядку слів у текстах новин. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи системного аналізу, категоризації понять, кількісний метод; методи описовий, стилістичний, дистрибутивний, інтерпретації тексту та контекстного аналізу. Відповідно до результатів дослідження, висунення реалізує перспективний, експресивний ефекти, а також ефект несподіваності з метою привернення уваги реципієнтів до текстів новин. У статті розглянуто реалізацію висунення у заголовках новинних повідомлень, адже це перший структурний елемент тексту новини, на який звертають увагу читачі, тому він має містити найсильніший риторичний потенціал. Автори статті акцентують деякі відмінності у заголовках українськомовних та англійськомовних текстів новин в аспекті застосування висунення як інструменту риторичного впливу.

Ключові слова: висунення, диспозиція, риторика, синтаксис, текст новини.

The article is devoted to the identification of the rhetorical potential of word order in the texts of Ukrainian and English news reports. The relevance of the study lies in the peculiarities of the linguistic presentation of news texts and the "human factor" manifested in the linguistic mechanisms of expressiveness. The article notes that at the rhetorical level, the expression of news texts is represented by the word order, which optimizes communication and ensures a high impact of information on the recipient. It is proved that news producers successfully extrapolate rhetorical postulates to news texts. When constructing news, the authors rely on the rhetorical stages of text construction – invocation, disposition and elocation. At the disposition stage, which is relevant for this study, the authors of news texts use foregrounding, which is interpreted as the presence of formal features in the text that focus the reader's attention on certain features of the text and establish semantic connections between elements of different levels or distant elements of the same level. The object of the study is the texts of news reports, and the subject is the linguistic parameters of word order in news texts. The research material is based on the texts of Ukrainian and English-language news selected by means of a continuous sample. The purpose of the study is to analyze the linguistic specificity of word order in news texts. The study used general scientific methods of systematic analysis, categorization of concepts, quantitative analysis; descriptive, stylistic, distributional, textual interpretation and contextual analysis. According to the results of the study, the foregrounding realizes the perspective, expressive, and surprise effects in order to attract the attention of recipients to news texts. The article examines the implementation of the foregrounding in the headlines of news reports, as it is the first structural element of the news text that readers pay attention to, so it should contain the strongest rhetorical potential. The authors of the article emphasize some differences in the headlines of Ukrainian and English news texts in terms of the use of foregrounding as a tool of linguistic influence.

Key words: foregrounding, disposition, rhetoric, syntax, news text.

Постановка проблеми. Тексти новинних повідомлень вважають найбільш «риторичним» об'єктом дослідження у сучасній лінгвориторичці,

тому що вони «являють собою ядро сучасної національної культури» [2, с. 21]. Продуценти новинних повідомлень вдало екстраполюють риторичні

постулати на тексти новин. При побудові новин автори спираються на «традиційні центральні канони класичної риторики – логос, пафос і етос, які підпорядковані риторичним етапам текстопобудови – інвенції, диспозиції та елокуції, а також трансформації запам'ятовування та проголошення» [11, с. 34], які об'єдналися у перформанцію [4, с. 3].

Релевантним для нашого дослідження є другий – диспозиційний етап –, який призначений для розміщення змісту новинного повідомлення у структурних частинах тексту – заголовку, вступі, головному блоці події та прикінцевому абзаці [6, с. 130-131]. У цьому контексті значну роль відіграє порядок слів у реченні та висунення одиниць на позначення учасників та складників подій в ініціальну позицію речення або абзацу, їхнє розташування у медіальній або фінальній позиції.

Лінгвісти розглядають порядок слів як синтаксичне явище, а актуальне членування речення – як комунікативне. Синтаксис дає уявлення про «об'єктивний», «правильний», «нормативний» порядок слів на рівні словосполучення і речення. Науковці виокремлюють «основні правила поєднання слів з урахуванням їхніх особливостей як частин мови або з урахуванням видів синтаксичного зв'язку – узгодження, управління, примикання» [2]. Наприклад: прикметник, присвійний займенник передують іменнику (*сонячний день, твій брат*), тобто при узгодженні залежний компонент стоїть перед головним.

Під час розгляду порядку слів на рівні речення йдеться про правила розташування синтаксичних компонентів речення: групи підмета, групи присудка та групи детермінатів. Узагальнюючи можна сказати, що існує шість схем «нормативних висловлювань»: 1: підмет – присудок; 2: присудок – підмет; 3: детермінант – підмет – присудок; 4: детермінант – присудок – підмет; 5: детермінант – предикативний член; 6: предикативний член.

У реченнях із детермінантами виокремлюють детермінантні члени із суб'єктивним або об'єктивним значенням (*Студенти мали багато запитань*) та обставинні детермінанти, які мають обставинні значення місця, часу, причини, умови, мети тощо (*Після сильного дощу стало тепло*). Такий порядок слів притаманний ізольованим реченням, не включеним у схему комунікації. Як тільки речення стає інструментом комунікації, набуває чинності закон актуального членування, тобто зміна нормативної структури під впливом комунікативного завдання.

Розташування слів відповідно до норм мови називають «об'єктивним порядком слів». Така синтаксична структура характерна для ситуації, коли продуцент тексту хоче повідомити щось, не акцентуючи ні на чому увагу. Якщо адресанту необхідно надати виразності та емоційності мові, то він міняє у висловлюваннях слова місцями. У цих випадках йдеться про «суб'єктивний порядок слів». Зміну нормативного слідування частин речення «пов'язують із поняттям інверсія, яке походить від латинського *inversio*, що означає перевертання, перестановка» [5]. Виникає питання, що вважати інверсією в українській мові, у якій можливі варіанти розташування слів, адже українська мова флективна, члени речення можна розпізнати не за місцем у реченні, а за граматичними афіксами та словоформами.

Слід зазначити, що зміст поняття «інверсія» останнім часом зазнав деяких змін. У минулому інверсією вважали будь-яку «неправильну» зміну порядку слів, наприклад, препозицію предиката щодо підмета [7]. Лінгвісти наголошують, що «розвиток комунікативної граматики, прагматики та вивчення фактичних компонентів речення дало змогу зрозуміти, що порядок слів залежить від цілей і намірів мовця» [5]. У цьому контексті інверсією слід називати тільки стилістично значущий порядок слів на відміну від стилістично нейтрального. Мета інверсії – підкреслити певні елементи речення, щоб привернути увагу до того, що є важливим для автора. Це пояснюється тим, що зміни в порядку слів, «з одного боку, звільняють нас від суворого рамок синтаксису та надають виразності й спонтанності мовленню, а з іншого – посилюють вплив новинного тексту, роблячи кожне висловлювання ще більш привабливим» [7, с. 107]. Важливе значення для нашої роботи мають приклади «невипадкового» порядку слів. Важливо визнати той факт, що зміни в порядку слів пов'язані з наданням «особливого сенсу» реченню і виділенням елементів речення, значущих для продуцента повідомлення.

Аналіз останніх досліджень. Лінгвориторичний аналіз текстів різного типу, зокрема новинних повідомлень, розглядається як вітчизняними, так і зарубіжними лінгвістами. Українська дослідниця Г. Лук'янець вивчала колороніміку англійського новинного Інтернет-дискурсу у когнітивно-риторичному аспекті [1], О. Щербак досліджувала вербалізацію суспільних топосів у текстах німецькомовних Інтернет-новин у лінгвориторичному аспекті [3], Д. Макквейл розглядав лінгвориторичний потенціал у масовій комунікації на прикладі англійської мови [8]. Зі

свого боку німецький лінгвіст Б. Альфельд присвятив свої роботи так званій «чорній риторичі» у медійному дискурсі [5]. Релевантне для нашого дослідження поняття «висунення» як риторичний інструмент впливу досліджували такі вчені, як Кес Хенгевельд та Лаклан Маккензі [7], а також Патріком Штудером [9]. Водночас американський лінгвіст Леонард Телмі [10] присвятив свої розвідки висуненню в текстах англомовних масмедіа. Аналіз наукових джерел з лінгвориторики медійного тексту засвідчує брак досліджень українських текстів новин в аспекті виявлення інструментів їхнього лінгвориторичного впливу на реципієнта, що зумовило вибір теми нашої розвідки.

Постановка завдання. Актуальність проблеми дослідження полягає у вивченні особливостей мовної презентації новинного дискурсу та «людського чинника», що виявляє себе в мовних механізмах експресивності. Взаємопов'язані поняття емоційності, експресивності та оцінності аналізуємо стосовно мовних засобів новинного дискурсу, де оцінне представлення є головним принципом, а експресивне посилення – найважливішою типологічною характеристикою.

На риторичному рівні експресія текстів новин представлена порядком слів, який оптимізує комунікацію та забезпечує високий вплив інформації на реципієнта. У рамках інтегративної лінгвориторичної парадигми видається плідним розгляд «порядку слів у реченні як особливих вербально-когнітивних утворень, що синтезують мисленнєвий і виразний компоненти мовлення продуцента тексту» [7, с. 103]. Об'єктом дослідження є тексти новинних повідомлень, а предметом – риторичні параметри порядку слів у текстах новин. Матеріалом дослідження послуговували тексти українсько- та англомовних новин, відібрані шляхом суцільної вибірки. Мета дослідження – проаналізувати риторичну специфіку порядку слів у текстах новин. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи системного аналізу, категоризації понять, кількісний метод; методи описовий, стилістичний, дистрибутивний, інтерпретації тексту та контекстного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження процесів привернення уваги не обов'язково обертаються навколо поняття висунення як домінантного. Термін висунення від самого початку використовувався в дослідженнях художніх і поетичних текстів, проте вивчення номінації у медійних текстах видається перспективним. Наприклад, Л. Телмі застосовував його до «будь-яких лінгвістичних процесів вмотивованого від-

хилення від мовної норми» [10]. Зі свого боку, П. Штудер наголошував, що «процеси висунення стали суттєвими для дискурсу мас-медіа в момент появи конкуренції між виданнями» [9]. Висунення трактують як «наявність у тексті формальних ознак, що фокусують увагу читача на деяких рисах тексту і встановлюють смислові зв'язки між елементами різних рівнів або дистантними елементами одного рівня» [7, с. 205]. Затримка уваги реципієнта на окремих ділянках тексту «допомагає оцінити їхню значущість, уявити ієрархію смислів, забезпечити єдність і впорядкованість структури тексту, створюючи оцінність і експресивність тексту» [5]. Висунення стає основним поняттям лінгвориторики, що «описує можливість подання інформації в потрібному ракурсі через марковане або нейтральне вживання мовних засобів» [7, с. 187]. Якщо роль стилістично маркованих мовних засобів у висунення інформації доведено, то немарковані мовні засоби також можуть «виявити стилеутворювальні властивості, вступаючи в синтагматичні відносини з іншими подібними засобами» [8, с. 204]. Т. А. ван Дейк пропонує «враховувати варіативність та описувати характерні для конкретного дискурсу граматичні структури, що експлікують інформацію, наприклад, інвертований порядок слів у текстах новин, у яких на перший план висувається найважливіша інформація, для чого використовується термін структурування за принципом релевантності» [6, с. 125]. Воно реалізується у порядку слів у реченнях, способі подання речень в абзацах, у загальному структурному оформленні тексту.

У цьому контексті синтаксис речення відображає розподіл семантичних ролей учасників та складників подій. Необхідно враховувати структурування і при аналізі частин повідомлення. Новини мають фіксовану схему, але з метою подання інформації певним чином порядок структур може змінюватися. Висунення створює ефект сильної позиції, пов'язаний із механізмом імовірнісного прогнозування, що характеризує виокремленість об'єкта за формальними ознаками. Існують диференційні ознаки для типології сильних позицій: місце в тексті, характер інформації, що передають, взаємовідношення з текстом, граматична структура тощо. Схожу думку висловлюють Кес Хенгевельд і Лаклан Маккензі, наголошуючи, що «психологічно салієнтними виявляються позиції на початку та наприкінці речення або тексту, тоді як серединна позиція виявляється менш салієнтною» [7, с. 111].

Аналіз новинних повідомлень засвідчує, що їхні продуценти вдало послуговуються надбан-

ням античної риторики під час створення текстів новин. Особливу увагу журналісти приділяють висуненню з метою привернення уваги реципієнтів. Розгляньмо деякі приклади. У заголовку новинного повідомлення «*Помер колишній футболіст кийського "Динамо" Павло Шкапенко*» (<https://gazeta.ua>, 17.04.2023) в ініціальну позицію висунуто присудок *помер*, тобто застосовано стилістично значущий порядок слів на протизагагу стилістично нейтральному. Антропонім *Павло Шкапенко*, що ідентифікує померлого, вжито у фінальній позиції речення. Іншими словами, зазначені одиниці займають сильні позиції у заголовку. Як відомо, реципієнти запам'ятовують найкраще ту інформацію, що надається на початку та у кінці речення. Висунення в ініціальну позицію заголовка присудка із семантикою смерті посилює експресивний ефект та привертає увагу читачів.

Стилістично значущий порядок слів застосовано у заголовку «*Схуднете та оздоровитесь: тонкощі піших прогулянок від фітнес-тренера*» (<https://gazeta.ua>, 15.04.2023). У наведеній назві повідомлення ініціальну позицію займає присудок, який позначає результат дії, який можна досягти, слідуючи порадам *фітнес-тренера*. Іншими словами, у заголовку вказується наслідково-причинний зв'язок, а одиниці, що його реалізують стоять у сильних позиціях тексту. Окрім того, вживання присудків у майбутньому часі надає проспективного ефекту, надаючи надію на краще.

Риторичний потенціал містять сполучення числівників з іменниками в ініціальних позиціях, адже вживання кількісних даних створює ефект об'єктивності інформації, як-от у заголовках: «*10 військовослужбовців Ірану отримали тюремні строки за збиття літака МАУ*» (<https://gazeta.ua>, 16.04.2023); «*У восьми областях піднявся рівень води*» (<https://gazeta.ua>, 16.04.2023).

Висунення метафори на початок заголовку створює ефект несподіваності та привертає увагу реципієнтів: «*Балакучі голови. Як зупинити навалу псевдоекспертів в Україні?*» (<https://gazeta.ua>, 15.04.2023).

Суб'єктивний порядок слів застосовано у заголовку «*На звуки повітряної тривоги накладається соло скрипки*» (<https://gazeta.ua>, 17.04.2023), який надає образності інформації. Зі свого боку семантика суб'єкта (*скрипка*) та об'єкта (*тривога*) повідомлення, які взаємодіють у заголовку, посилює ефект образності, оскільки реалізується протиставлення мирного життя війні.

В англійських текстах новин лінгвориторичний потенціал реалізується подібно до україн-

ськомовних текстів повідомлень. Хоча й можна відзначити деякі відмінності, як-от превалювання в англійських текстах кількісних показників. Здебільшого це числівники, що вказують на суму грошей, як-от у заголовках:

«*Dominion v Fox News: what's at stake in the \$1.6bn defamation lawsuit*» (<https://www.theguardian.com/us-news>, 17.04.2023,) – Dominion проти Fox News: що поставлено на карту в позові про наклеп на 1,6 мільярда доларів;

«*2m dimes worth \$200,000 stolen from Philadelphia truck, police say*» (<https://www.theguardian.com/us-news>, 16.04.2023) – Поліція каже, що з вантажівки у Філадельфії викрали 2 мільйони монет вартістю 200 000 доларів США;

«*Canada to pay \$800m to settle land dispute with five First Nations*» (<https://www.theguardian.com/us-news>, 17.04.2023) – Канада заплатить 800 мільйонів доларів за вирішення земельної суперечки з п'ятьма корінними мешканцями.

Друге місце в аспекті частотності посідають показники, що вербалізують кількість жертв:

«*Four people killed and 28 injured in Alabama shooting at birthday party*» (<https://www.theguardian.com/us-news>, 17.04.2023) – Четверо людей загинули та 28 отримали поранення під час стрілянини на дні народження в Алабамі;

«*Six soldiers killed, 30 missing in attempt to rescue kidnapped pilot in West Papua*» (<https://www.theguardian.com/us-news>, 16.04.2023) – Шість солдатів загинули, 30 зникли безвісти під час спроби врятувати викраденого пілота в Західному Папуа;

«*US charges 28 members of Mexico's Sinaloa cartel including El Chapo's sons*» (<https://www.theguardian.com/us-news>, 14.04.2023) – США висунули звинувачення 28 членам мексиканського картелю Сіналоа, включаючи синів Ель Чапо.

Третє місце в аспекті частотності посідають кількісні показники, пов'язані з погодними та природними явищами: «*Weather tracker: India temperatures hit 40C as heatwave continues*» (<https://www.theguardian.com/us-news>, 17.04.2023) – Метеотрекер: температура в Індії сягає 40С через спеку.

Отже, лінгвориторичний потенціал виявляється зокрема у порядку слів, де висунення окремих членів речення відіграє важливу роль як в українськомовних, так й в англійських.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Риторичний потенціал порядку слів у текстах українсько- та англійських новинних повідомлень реалізується шляхом

висунення значущих компонентів речення в ініціальну позицію. Висунення реалізує перспективний, експресивний ефекти, а також ефекти несподіваності та об'єктивності з метою привернення уваги реципієнтів до текстів новин. Застосування висунення в українсько- та англо-

мовних текстах новин має деякі відмінності: в англomовних текстах превалюють кількісні показники в ініціальних позиціях заголовків новинних повідомлень, натомість в українськомовних текстах спостерігається розмаїття заголовних ініціальних одиниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лук'янець Г. Г. Колороніміка англomовного новинного Інтернет-дискурсу: когнітивно-риторичний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук.: спец. 10.02.04 «Германські мови». К.: Київськ. нац. лінгв. ун-т, 2016. 21 с.
2. Чічановський А. А. Новина в журналістиці: Проблеми практичної політики. К.: Грамота, 2003. 48 с.
3. Щербак О. М. Вербалізація суспільних топосів у текстах німецькомовних інтернет-новин: лінгвориторичний аспект. Одеський лінгвістичний вісник. 2017. Вип. 9. С. 257–260.
4. Щербак О. М. Дискурс німецькомовних інтернет-новин: лінгвориторичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови»; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2016. 20 с.
5. Ahlfeld B. Manipulation: ist alles schwarze Rhetorik? URL: <https://www.benediktahlfeld.com/blog/manipulationschwarze-rhetorik>
6. Dijk T. A. van. Studies in the Pragmatics of Discourse. The Hauge: Maiton, 1981. 331 p.
7. Hengeveld Kees, Mackenzie J. Lachlan. Functional discourse grammar. A typologically based theory of language structure. Oxford: OUP, 2008. P. 80–300.
8. Mcquail D. Mass communication Theory. L.: Sage Publication, 2010. 632 p.
9. Studer Patrick. Historical Corpus Stylistics. Media, Technology and Change. L.: Bloomsbury, 2008. P. 1–20.
10. Talmy Leonard. Attention Phenomena. The Oxford handbook of cognitive linguistics. Oxford: OUP, 2007. P. 264–294.
11. Wagner T. Aristoteles, Topik. Übersetzung, Einleitung und Kommentar. Stuttgart: Reclam, 2004. 204 p.